

Coral Cuadrada: “Catalunya va crear un imperi marítim a la Mediterrània”

Autor: Coral Cuadrada/Marc Pons

Data de publicació: 03-09-2021

En Marc Pons ha entrevistat Na Coral Cuadrada, que és professora de la Universitat Rovira i Virgili i és especialista en comerç medieval. Esta fent recerca sobre la companyia marítima Torralba (segle XV). Colom és el resultat d'una transmissió de coneixements que s'inicia segles abans al sector marítim occidental de la Mediterrània: Barcelona, Gènova, Pisa, Nàpols, València... i en el context de l'expansió marítima de companyies comercials catalanes cap a l'Atlàntic (Canàries i l'Anglaterra).

Coral Cuadrada i Majó (Mataró, 1954). Professora d'Història Medieval de la Universitat Rovira i Virgili (URV) i directora de l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà (AMSMB) de Vilassar de Dalt. És especialista en el comerç medieval i en història de les dones. Va rebre el Premi Iluro (1987) a la seva tesi doctoral. És membre de l'Institut d'Estudis Catalans. És investigadora del MARC de la URV, i del GRAMP de la Universitat de Barcelona. La recerca vigent es basa en l'estudi de la Companyia Torralba (segle XV).

Professora Cuadrada, s'ha parlat molt de la vocació marítima de Catalunya des de l'inici de la seva història. Però en quin moment s'inicia aquesta projecció cap a la mar?

A principis del segle XII, en temps del comte independent Ramon Berenguer III. Aquest comte va ser el primer que va plantejar una sortida cap a la mar: es va afegir a una expedició en forma de croada promoguda pels pisans, a fi de posar fre a la pirateria mallorquina.

Què vol dir, exactament?

A principis del segle XII, Mallorca era, encara, un domini islàmic; un niu de pirateria musulmana que amenaçava permanentment el trànsit comercial entre els estats cristians de la Mediterrània occidental: Barcelona, Niça, Gènova,

Pisa... L'expedició mallorquina va ser per expulsar la pirateria i reforçar un poder marítim de naturalesa comercial.

En aquesta expedició és on es documenta, per primer cop, el gentilici "catalans"?

Es el testimoni més antic que tenim on es documenta Ramon Berenguer III i la seva gent com a "catalans".

Tot això passa abans de la unió dinàstica entre el comtat independent de Barcelona i el regne d'Aragó?

Sí. La unió dinàstica no es produiria fins a unes dècades després.

És a dir, que aquella Catalunya primigènica prioritza la projecció marítima a la terrestre?

No exactament. Durant aquell segle XII, el comtat independent de Barcelona es projecta cap al continent europeu -amb la incorporació de la Provença marítima (1112)- i cap a la península Ibèrica -amb la incorporació de Tortosa (1148) i de Lleida (1149)-. La unió dinàstica amb l'Aragó (el 1137 es signa l'acord matrimonial, les esposalles, i el matrimoni com a tal es celebra el 1151). Crec recordar que la unió es considera ja des de 1137 (data des de la qual Ramon Berenguer IV ja actua com a governant d'Aragó) i també formaria part d'aquesta projecció expansiva. Abans de tot això, l'expedició mallorquina de Ramon Berenguer III (1114-1115) havia estat una conquesta efímera perquè era, bàsicament, una expedició de càstig contra els pirates.

La?mina nu?m. 7 de l'Atlas Catala? d'Abraham Cresques (1375) / Font: Bibliothe?que Nationale de France

En quin moment es produeix el salt definitiu?

La conquesta definitiva de Mallorca no es produirà fins passat un segle (1229). Després vindran les conquestes de les illes de Gerba, de Malta i de Sicília (1282-1285), i de l'illa de Sardenya (1323-1326). I, finalment, el regne de Nàpols -el terç sud de la península italiana- (1435-1442). Però no ens oblidem que entre les campanyes de Mallorca i de Sicília, es va produir la conquesta del regne de València (1232-1266). I això vol dir que, durant els segles XII i XIII es va compaginar l'expansió marítima i l'expansió terrestre.

Fotografia Coral Cuadrada / Font: URV

Aquella expansió tenia una ideologia imperial?

Jo crec que sí. L'expansió catalana tenia tres claríssims components: un component militar (de dominació), un component religiós (d'evangelització), i un component cultural (de colonització comercial). I una voluntat de projecció molt ferma cap al nord d'Àfrica a través de la conquesta de la Mediterrània. En la meua opinió, són elements que vesteixen una idea d'imperi.

Quan diu ambició de dominació i voluntat d'evangelització s'entén perfectament. Però en aquell context medieval, quan diu colonització comercial, a què es refereix?

Els comerciants catalans ja són presents en molts ports de la Mediterrània abans que el poder militar català hi faci acte de presència. Són l'avançada d'una política clarament expansiva -pel cap baix de domini econòmic-, i durant els segles XII, XIII i XIV, els trobem establerts a Ceuta, a Orà, a Bugia, a Tunis, a Alexandria, a Tir... En aquestes places, els catalans compren matèria primera (que s'envia, bàsicament, a Catalunya) i venen producte manufacturat (produït, principalment, a Catalunya). Per tant, la balança comercial està clarament inclinada a favor dels seus interessos. És un cas claríssim de colonització comercial.

Quin és l'origen familiar i social d'aquests comerciants catalans?

En origen, són els cabalers (els fills segon, tercer, quart...) de les elits pageses rurals. Són fills de pagesos de remença rics; i, per tant, ben relacionats socialment i políticament amb les oligarquies nobiliàries feudals; és a dir, amb la classe militar del país. Si bé és cert que la institució de l'hereu els havia exclòs del seu món originari, també ho és que els seus recursos i els seus contactes -que els venien pel seu origen familiar- els permetrien iniciar-se en el món del comerç.

Quan diem "recursos" i "contactes" ens referim a l'aliança poder militar-classes mercantils que explica l'expansió catalana?

Exactament. L'expansió catalana (la continental, la peninsular i la mediterrània) va ser fruit d'una aliança permanent entre el poder polític i militar; és a dir, els comtes de Barcelona i els barons feudals catalans; i les classes mercantils catalanes, descendents, en bona part, de les elits pageses rurals. Per posar un exemple, l'empresa de conquesta de Mallorca, es va negociar a casa del mercader Pere Martell, a Tarragona. I quan s'emprenia una d'aquestes campanyes, les naus mercants privades que hi participaven, eren tant o més nombroses que les naus militars. La majoria de les empreses militars catalanes serien finançades per les classes mercantils del país, que després d'aquelles operacions bèl·liques obtenien una posició de privilegi en aquells mercats.

Quin paper tenien els jueus catalans en aquell món de comerciants?

Els jueus catalans van ser un grup molt important. No tan sols en el món del comerç, sinó també en el de l'administració. Aquest col·lectiu va contribuir molt a la solidesa de l'aliança entre el poder polític i militar i les classes mercantils.

Quan sembla que la Mediterrània els ha quedat petita, es llancen cap a l'Atlàntic. En quin moment passa això?

Abans, però, la història de l'expansió mediterrània estarà marcada per una lluita constant amb les altres potències marítimes. A finals del segle XIII, aquells antics aliats (Gènova, Pisa, la Provença que ha passat a domini dels Anjou) s'han convertit en alguna cosa més que rivals; són enemics a abatre. La campanya siciliana va ser per fer recular els Anjou i de retruc, la monarquia francesa. I la campanya de Sardenya per a guanyar la centralitat de la Mediterrània occidental als genovesos i als pisans.

Sabem que a principis del segle XIV les galeres de Catalunya actuaven contra la pirateria musulmana a l'estret de Gibraltar. Aquest fet indica una voluntat de sortir cap a l'Atlàntic?

Sí, és clar. Però les rutes atlàntiques, a través de l'Estret, s'obriran -definitivament- quan la Corona castellanolleonesa completi la conquesta de l'Andalusia occidental, a mitjans del segle XIV. És a dir, quan un estat cristià passa a tenir el domini de la costa nord de l'estret. No obstant això, sabem que els vaixells catalans ja s'arriscaven a solcar l'Atlàntic molt abans. A l'estiu de 1281, la duana de Londres consigna l'estiba i desestiba de la galera mallorquina de Guillem de Bona. A finals del segle XIII, els ports del sud d'Anglaterra eren visitats per mercants mallorquins, genovesos, venecians...

Quin tipus de relació comercial hi havia entre Catalunya i Anglaterra a cavall dels segles XIII i XIV?

Els catalans (i els mallorquins i els valencians) compraven llana. La llana anglesa era la més preuada del món. I venien, principalment, productes manufacturats a Catalunya (armes, draps). També, en aquest cas, la balança comercial era clarament favorable als catalans. Però, en canvi, amb els Països Baixos, la balança estava molt equilibrada: els catalans venien, també, armes, però compraven robes fines, fabricades als telers d'Anvers o de Bruges, que després revenien als mercats peninsulars, o arreu de la Mediterrània.

Qui van ser els pioners d'aquestes rutes atlàntiques?

Potser els mallorquins i els catalans. I després s'hi van sumar els genovesos i els venecians. Aquest és un debat encara obert a la historiografia medieval, hi ha especialistes que argumenten que els genovesos van ser els primers en sovintejar la costa atlàntica del Marroc... Com dic, no hi ha consens.

Amb les Canàries va passar el mateix?

El que sabem de les Canàries és que hi ha una temptativa catalana -molt primerenca- de colonització comercial. I ho sabem a través del viatge del comerciant mallorquí Jaume Ferrer, que el 1343 va tocar les costes de les Canàries i les de Riu d'Or. L'expedició de Ferrer apareix detallada en un dibuix que il·lustra l'Atlas Català d'Abraham Cresques, cartografiat el 1375. Fins i tot, alguns historiadors sostenen que, tot seguit al viatge de Ferrer, els mallorquins van crear una petita estructura colonial a les Canàries, que no transcendiria en el temps. Aquella estructura disposava, també,

d'un bisbat que tenia la missió d'evangelitzar els indígenes canaris. Comerç i religió, dues de les tres potes de la idea imperial. Això va ser un segle abans de la conquesta castellana d'aquelles illes.

Per què no es va consolidar l'empresa catalana a les Canàries?

Per diverses causes. Una causa va ser la Pesta Negra (1348), que va devastar Europa tan sols uns anys després del viatge de Ferrer. Aquella pesta va aturar moltes empreses que tot just començaven. Comercials i militars. La de les Canàries i de Riu d'Or seria una d'aquestes. Una altra va ser els pogroms (1391). Quan es començava a sortir dels terribles efectes d'aquella pesta, es va desencadenar una persecució contra la població jueva, que es va iniciar a la Corona castellanolleonesa (a l'Andalusia occidental), però que es va propagar com la pólvora per la Corona catalanoaragonesa. El saqueig dels calls i la dispersió de la població jueva va aturar el redreçament econòmic, i va impedir la recuperació d'empreses; com per exemple la de les Canàries.

La?mina nu?m. 9 de l'Atlas Catala? d'Abraham Cresques (1375) / Font: Bibliothe?que Nationale de France

Tant impacte van tenir els pogroms?

Molt. Els toscans, per exemple, en la seva correspondència comercial, escriuen que els catalans s'han tornat bojós... que no saben el que fan. I escriuen, també, que aquells pogroms han estat, comercialment, devastadors. Diuen que a València, a Barcelona, o a Palma, comercialment, "no es mou ni una ploma".

Amb tot això, podem apuntar que la idea de Colom no era de collita pròpia?

Colom era un navegant amb un nivell de coneixements extraordinari. Però era el resultat d'una tradició de transmissió de coneixements que s'inicia, segles abans al sector marítim occidental de la Mediterrània: Barcelona, Gènova, Pisa, Nàpols, València... Colom es va formar amb els coneixements que havien aportat navegants com Ferrer, que havien documentat cartògrafs com Cresques, i que havien entusiasmat inversors com Santàngel. Sense aquesta cadena de transmissió de coneixements i sense aquesta ancestral cultura marítima catalana (i també genovesa, i veneciana), l'empresa colombina no hauria existit. No ens oblidem que Colom tenia una idea del seu projecte, bàsicament, de naturalesa comercial.

Marc Pons

Barcelona. Dissabte, 28 de Agost del 2021.

https://www.elnacional.cat/ca/cultura/entrevista-coral-cuadrada-marc-pons-catalunya-crear-imperi-maritim-mediterrania_639593_102.html